

Türkiye'de Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığının Tıp Tarihi Açısından Önemi*

The Importance of Refik Saydam Institute of Hygiene and Public Health in terms of History of Medicine in Türkiye

Müge Demirⁱ, Mukadder Günⁱⁱ

ⁱDr. Öğr. Üyesi, Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik AD.

<https://orcid.org/0000-0002-3940-6847>

ⁱⁱDoç. Dr., Ufuk Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik AD, <https://orcid.org/0000-0003-4851-5786>

Sayın Editör,

Bu mektubun amacı XIII. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günlerinde sunduğumuz sözlü bildiri de aktardığımız biçimde Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığının Türk Tıp Tarihindeki önemine vurgu yapmak ve kurumun sessizce ortadan kaldırılması hakkında alan çalışanlarının düşünmesini sağlamaktır.

Lokman Hekim Dergisinin arşivleri tarandığında doğrudan Refik Saydam'ı veya Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığını konu alan bir araştırma makalesine rastlanmamıştır. Meryem Bulut'un 2021 yılında hazırladığı yüksek lisans tezine kadar Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığının tarihçesini bir bütün olarak ele alan bir akademik çalışmaya da rastlanmamıştır.¹ Bu mektubun konuya dikkat çekerek araştırmacıların Refik Saydam'ın Türk Tıp Tarihine katkıları bağlamında yeni araştırma soruları ile daha derinlemesine çalışmalar başlatmalarını teşvik edeceği düşünülmektedir.

Hıfzıssıhha Merkezinin kurucusu olan Dr. Refik Saydam'ın Türk Tıp Tarihine, Cumhuriyet Dönemi halk sağlığına yaptığı katkılar akademik ve siyasi geçmişiyle doğrudan bağlantılıdır. 1881 yılında İstanbul'da doğan Dr. Saydam 16 Mayıs 1919 tarihinde Bandırma vapurunda olan uç hekimden biridir.²

1905 yılında Askeri Tıbbiye'den yüzbaşı rütbesinde mezun olan Dr. Saydam Gülhane Askeri Hastanesinde histoloji ve embriyoloji asistanlığı yapmış, 1910 yılında eğitim amacıyla Almanya'ya gönderilmiştir. 1913 yılında Harbiye Nezareti Sağlık Dairesi Başkan Yardımcılığı, Birinci Dünya Savaşı seferberliğinde ise Genel Karargah Sahası Sıhhiye Genel Müfettişliği yardımcılığı yapmıştır. Bu dönemde Ordu Bakterioloji Enstitüsü'nü kurmuştur. Bu yıllardaki deneyiminin Sağlık Bakanlığı yaptığı döneme ne kadar faydalı olduğu ilerleyen zaman sürecinde görülmüştür.²

Dr. Refik Saydam Erzurum ve Sivas Kongreleri'ne katılmış, milletvekili olarak mecliste görev yapmış, Sağlık Bakanı olarak çalışmıştır. Celal Bayar Hükümeti döneminde İçişleri Bakanlığı yapmış, 1925-1939 yılları arasında Kızılay Genel Başkanlığı'nı yürütmüştür. 1939'da Başbakan olarak atanmış, bu görevdeyken 8 Temmuz 1942'de kalp krizi geçirerek vefat etmiştir.²

Aralıksız olarak 12 yıl 7 ay sağlık bakanlığı görevinde bulunan Dr. Saydam'ın elbette ki Türkiye Cumhuriyeti sağlık politikalarında çok önemli bir yeri vardır. Dr. Saydam tarafından oluşturulan 1925 yılı sağlık

*Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 2024;14(1):1-5

DOI: 10.31020/mutfd.1367450

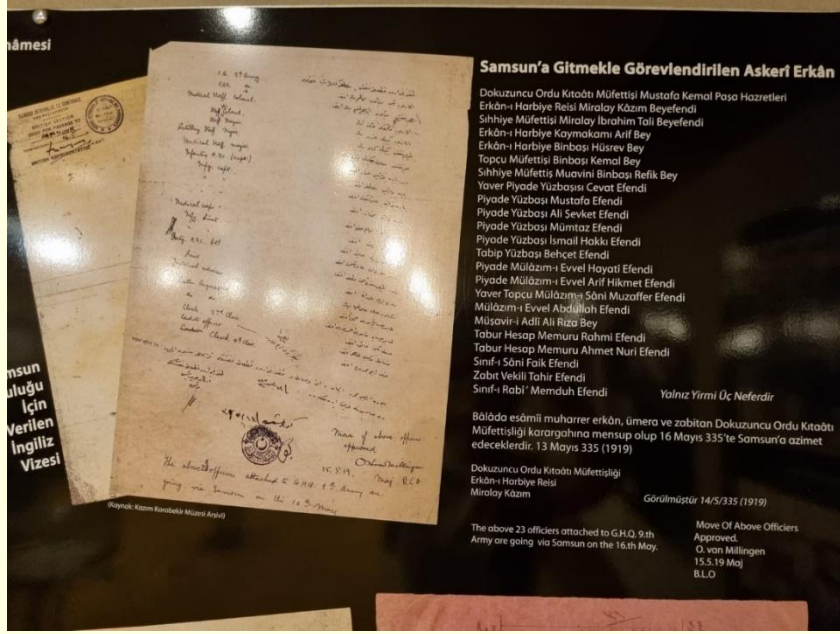
e-ISSN: 1309-8004

Geliş Tarihi – Received: 28 Eylül 2023; Kabul Tarihi - Accepted: 06 Aralık 2023

İletişim - Correspondence Author: Müge Demir <mdemir@hacettepe.edu.tr>

politikasının temelinde sağlık örgütünü geliştirmek bulunmaktadır.

1925 yılı sağlık politikasının hedefleri başta hekim olmak üzere sağlık personeli yetiştirmek, numune hastaneleri, verem sanatoryumu, doğum ve çocuk bakımevleri açmak gibi sağlık hizmeti altyapısını geliştirmek, sıtma, trahom, frengi ve diğer sosyal hastalıklarla mücadele etmek, sağlık hizmetini köylere kadar götürmek, Merkez Hıfzısıhha Müessesesini ve Hıfzısıhha Mektebini açmak olarak sıralanmaktadır.³

Bu fotoğraf Samsun Büyükşehir Belediyesi tarafından müze haline dönüştürülen bandırma Vapuru Müzesi'nde Müge Demir tarafından 13 Eylül 2023 tarihinde çekilmiştir.

Dr. Saydam yeni kurulan cumhuriyette tanı, tedavi ve koruyucu sağlık hizmetlerini yürütmek amacıyla yatay örgütlenmeyi, sıtma, trahom, frengi gibi hastalıklarla mücadele etmek için de dikey örgütlenmeyi oluşturmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulan yeni sağlık sisteminin önemli bir parçası olan pek çok yasal düzenlemenin de mimarındır.³

Tıp tarihimizin çok önemli bir yerinde oturan Refik Saydam Hıfzısıhha Merkezi Başkanlığının kuruluş süreci 1928 yılında çıkarılan "Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzısıhha Müessesesi Hakkında Kanun" ile başlamaktadır. Bahsi geçen kanunun birinci maddesine göre merkez, Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâletine bağlı olarak görevlerini yürütecektir. Ankara'da bulunan Kimyahane ile İstanbul ve Sivas'ta bulunan Bakteriyolojihaneler Ankara'da birleştirilerek merkez kurulmuştur.⁴

Merkezin binaları Ankara'nın Yenışehir semtinde kampüs içinde planlanmıştır. Avusturyalı Mimar Theodor Jost tarafından tasarlanan Kimyahane ve Bakteriyolojihane binası, Redlich ve Berger İnşaat Şirketi tarafından yapılmıştır. Bu binanın orta bölümünün kapısı üzerindeki duvarda bulunan Yunan tanrısı Asklepios'un kızı Tanrıça Hygieia rölyefi Avusturyalı Heykeltıraş Wilhelm Frass tarafından yapılmıştır.¹

3959 sayılı 30 Aralık 1940 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzısıhha Müessesesi Teşkiline Dair Kanun ile merkezin görevleri yeniden ele alınmıştır. Merkezin görevleri özet olarak şu şekildedir: halk sağlığı açısından gerekli görülen her türlü bilimsel araştırmayı yapmak, serum, aşı vb. ürünleri hazırlamak, yerli ve yabancı kullanıma hazır ilaç, serum ve aşı gibi ürünlerin analizlerini yapmak, sağlık ile ilgili konularda eğitim vermek ve yayın yapmak.⁵

Kütahya milletvekili Dr. Ali Süha Delilbaşı 24 Temmuz 1942'de verdiği önerge ile merkezin adının Dr. Refik Saydam Hıfzısıhha Enstitüsü olmasını teklif etmiştir. 10 Ağustos 1942 yılında kabul edilen 4288 sayılı Kanun ile merkezin adı "Türkiye Cumhuriyeti Refik Saydam Merkez Hıfzısıhha Müessesesi" şeklinde değiştirilmiştir.²

Refik Saydam Hıfzısıhha Merkezi Başkanlığının önemli bir başka parçası olan Hıfzısıhha Mektebi ile ilgili yasa 1928'de çıkmışsa da okulun fiilen açılması 1936 yılını bulmuştur. Okulun bir akademi haline getirilmesi için 1947 yılında Sağlık Bakanlığına bir kanun tasarısı sunulmuştur. Ancak bu girişim başarısız olmuştur. Daha sonra 1958, 1960 ve 1973'te okulun içerik olarak yenilenmesine yönelik çabalar da sonuçsuz kalmıştır.^{6,7}

Dr. Nusret Fişek 1957 yılında Hıfzısıhha Mektebinde görevlendirilmiş, 1960 yılında Sağlık Bakanlığı Müsteşarı olmuştur. Yoğun iş yüküne rağmen 1965 yılına kadar okul müdürlüğü görevini devam ettirmiştir. Uluslararası ilişkilerin kurulduğu ve araştırmaların yürütüldüğü, yayınların yapıldığı, okul kadrosunun oluşturulduğu Fişek döneminin okul tarihindeki en verimli yıllar olduğu görüşü kabul görmektedir. Okulun bağlı olduğu müdürlüğe 12 Eylül 1980'den sonra askeri bir hekim getirilmiştir. Zaman içinde okuldaki uzmanlar ve personeller farklı şehirlere tayin edilmiş, yeni kadro ataması yapılmamıştır. Son okul müdürü Dr. Muzaffer Akyol'un Kasım 1983'te emekli olmasından sonra 1984 yılında çıkan bir Bakanlar Kurulu Kararı ile okulun kadroları lağvedilmiş ve okul resmen kapatılmıştır.^{6,7}

Merkeze tanımlanan yayın yapmak görevi ile kurulan dergi, ilk olarak 1938 yılında, "Türk Hıfzısıhha ve Tecrübi Biyoloji Mecmuası" adı ile Merkez Hıfzısıhha Müessesesinin Birinci Direktörü Prof. Dr. Emil Gotschlich'in editörlüğünde yayın hayatına başlamıştır. Derginin adı 1945 yılında "Türk İjiyen ve Tecrübi Biyoloji Dergisi", 1962 yılında da "Türk Hijyen ve Tecrübi Biyoloji Dergisi" olarak değiştirilmiştir. 1976 yılında son kez isim değişikliğine uğrayarak halen kullanılmakta olan "Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi" adını almıştır. Derginin tüm sayılarına www.turkhijyen.org web sayfasından dijital olarak ulaşmak mümkündür.⁸

İkinci dünya savaşının gölgesinde BCG, kuduz, çiçek, tetanos, pnömokok, tifo, difteri, boğmaca gibi pek çok aşığı, tüm ülkeye yetecek ve gerektiğinde yurt dışına gönderebilecek kadar üreten, referans laboratuvarlar kuran, ilaç, gıda gibi hayati öneme haiz ürünlerin analiz ve denetimini yürüten, çevre sağlığı ile ilgili analiz, veri toplama gibi işlevleri de olan bu büyük kurum zaman içinde idari, teknik ve mali birçok sorun ile boğuşur hale gelmiştir. Siyasi otoritenin de yıllar içinde bazı müdahaleleri ile işlevsiz kılınmaya çalışılmıştır. 2011 yılında kurulan Türkiye Halk Sağlık Kurumu'na bağlanan Hıfzısıhha Merkezi, 25 Ağustos 2017 tarihinde Türkiye Halk Sağlık Kurumu'nun yerine kurulan Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü'nün içinde yer almayarak dolaylı şekilde tarihin tozlu sayfaları arasında kaybolmuştur.¹ 2019 yılının Aralık ayında kendini gösteren ve tüm dünyada milyonlarca kişinin ölmesine neden olan Covid-19 pandemisinde ülkemizin kendi olanaklarıyla aşı üretmesi konusunda yaşanan tartışmalar ve Türk Tabipleri Birliği tarafından yeniden açılma çağrısı ile gündeme gelen Hıfzısıhha Merkezi sessizce yok edilmiştir.⁹⁻¹¹

Takiyettin Mengüşoğlu tam da bu duruma uyan, ilk olarak 1946 yılında yayımlanan "Tarihilik ve Tarihsizlik" başlıklı makalesinde şöyle demektedir: *"Şarkta yapılan-edilenin bir kontinuite'si yoktur. Şarklı yapıp-ettiklerinde dünle hesaplaşmadığı, yarını hesaba katmadığı için, o, devam fikrinden yoksundur; onun kontinuite hakkında bir duygusu yoktur.... Şarktaki tarihsizlik her alanda kendini gösterir; ilim de bunun dışında kalmaz. Şarkta ilim alanında bile bir kontinuite yoktur; her şey kesik kesiktir. Bunun içindir ki şarkta bir insanın ilmi başarısı ne olursa olsun ölen insan, hepten ölmüştür; onun eserleri ve başarıları da birlikte ölmüştür... Şark kurnazlığı susar; çünkü susmama bir sorumluluk yüklenmeyi gerektirir. Şarkta bir şey yapılır-edilir; fakat onun hesabı verilmez."*¹²

Refik Saydam'ın Türk Tıp Tarihine katkılarının yok sayılmaması için, bu katkıların somut delili olan Refik Saydam Hıfzısıhha Merkezi Başkanlığı'nın unutulmaması ve unutturulmaması gereklidir diye düşünüyoruz ve alanda eser üreten araştırmacıların, akademisyenlerin dikkatine sunuyoruz.

Cebeci Asri Mezarlığı Ankara. Bu fotoğraf Müge Demir tarafından 28 Eylül 2023 tarihinde çekilmiştir.

Bilgi

Çıkar çatışması yoktur. Prof. Dr. Ahmet Aciduman'a Takiyettin Mengüşoğlu'nun makalesini okumaya bizi yönlendirdiği için teşekkür ederiz.

Bu çalışma 14-16 Eylül 2023 tarihlerinde Sinop'ta yapılan XIII. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günlerinde "Türkiye'de Halk Sağlığı Hizmetleri Alanında Refik Saydam Hıfzısıhha Merkezi Başkanlığı'nın Önemi" başlığı ile sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Araştırmacı Katkı Oranı Beyanı

Müge Demir: Fikir, tasarım, danışmanlık, analiz ve yorum, kaynak taraması, makale yazımı, eleştirel inceleme.

Mukadder Gün: Tasarım, danışmanlık, analiz ve yorum, makale yazımı, eleştirel inceleme.

Kaynaklar

1. Bulut M. Refik Saydam Hıfzısıhha Merkezi Başkanlığı (1928-2017). Yüksek Lisans Tezi Ankara, 2021
2. Özata M. Atatürk ve Hekimler. Demkar Yayınevi. 2015, İstanbul
3. Aydın E. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Yıllarında Sağlık Hizmetleri. Ankara Ecz. Fak. Derg 2002;31(3):183-192.
4. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzı Sıhha Müessesesi Hakkında Kânûn, (1267 sayılı karar numarası) Resmi gazete tarihi: 27 Mayıs 1928, sayı:899.
5. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzısıhha Müessesesi Teşkiline Dair Kanun (3959 sayılı karar numarası) Resmi gazete tarihi: 04.01.1941, sayı: 4703.
6. Dedeoğlu N. Hıfzısıhha Okulu: Tarihçesi, Önemi. Toplum ve Hekim 2001;16(6):468-469
7. Dedeoğlu HN. Ülkemizde Halk Sağlığı Uzmanlığı Eğitiminde İki Farklı Yaklaşım: Hıfzısıhha Okulu ve Hacettepe Tıp Fakültesi. Toplum ve Hekim 2023;38(4):318-320.
8. Özkan AP, ve ark. Dünden Bugüne Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi 68 Yıllık Maraton. Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık - 2006 s:123

9. TTB'den Refik Saydam Hıfzısıhha Kurumu'nun Yeniden Açılması Çağrısı. Türk Tabipleri Birliği. Erişim tarihi: 05.09.2023. Erişim adresi: https://www.ttb.org.tr/kollar/_asi/haber_goster.php?Guid=59600184-5010-11eb-b1e9-666ef27369b5_
10. Refik Saydam Hıfzısıhha Enstitüsü Yeniden Açılın - Türk Tabipleri Birliği. Erişim tarihi: 05.09.2023. Erişim adresi: https://www.ttb.org.tr/kollar/COVID19/yayin_goster.php?Guid=7f621896-7831-11ec-a83c-469e4684c346
11. Sağlık Bakanlığı 2011 Yılında Kapattığı Refik Saydam Hıfzısıhha Enstitüsü'nün "Yeni Hıfzısıhha Projesi" Adı Altında Yeniden Açılacağını Açıkladı. 11 Yılımızı Neden Çaldınız? Neden O Günkü Uyarılarımızı Dinlemediniz?- Türk Tabipleri Birliği. Erişim tarihi: 05.09.2023. Erişim adresi: https://www.ttb.org.tr/haber_goster.php?Guid=16bfe2ec-9649-11ec-b245-3c3d7ec0492b
12. Mengüşoğlu T. Tarihîlik ve Tarihsizlik. Felsefe Arşivi 1968;16:115-130. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/14579>